

14ko Gerla, amildegia eta zubi

Eneko Bidegain

Mondragon Unibertsitateko irakaslea eta kazetaria

Mendeurrenak gertakari historikoak gogora ekartzeko baliatu ohi dira, eta hori da Lehen Mundu Gerrarekin (1914-1918) gertatzen ari dena. Ez, ordea, gisa berean, Euskal Herriko alde batean edo bestean. Ipar Euskal Herrian ohi baino ozenago aipatuko dira orduko gertakariak, baina, egia erran, 14ko Gerlaren edo Gerla Handiaren presentzia etengabea izan da orain arte ere, Iparraldeko herritarren memoria kolektiboan.

Hego Euskal Herrian desberdina da gerra harekiko harremana, eta aitortu behar bada ere aurten interes berezia jaritzen ari direla hainbat argitalpen eta komunikabide, funtsean, 100 bezalako zenbaki borobilen ondorio da: 2013 arte, nehor gutxi gogoratzen zen gerra hartaz, zerbait franko lauso bezala zekusatzen, baina Hegoaldeko jendeak aitortzen du oso gutxi dakiela gerra hartaz, oso gutxi irakatsi zaielako, gutxi aipatu delako orain arte. Alabaina, Hego Euskal Herriak ez zuen zuzenean bizi izan gerra hura, eta franko urruneko zerbait bezala sentitu izan du beti. Gauza bera erran liteke Bigarren Mundu Gerraz ere, baina Lehenak ez bezala, Bigarrenak, bederen, presentzia handia izan du zineman eta historia orokorreko orrialdeetan.

Euskal Herrian gerra aipatzen denean, batzuei eta besteei ez zaie gauza bera heldu gogora. Ukaezina da 36ko gerra dela

batez ere gerra hitzarekin lotzen den gertakaria. «Gerrako zauriei begira zaude» gaia jarri zieten behin bertsolariei, Euskal Herriko Txapelketa Nagusiko finalean. Naturaltasun osoz, 36ko gerrari egin zitzaion erreferentzia, baina Ipar Euskal Herriko bertsolari bati gertatu balitzaio gai hura, beharbada beste bat aipatuko zuen, Aljeriakoa, Bigarren Mundu Gerra edo Lehena. Eta Ipar Euskal Herrian, hiru gerra horien artean zauri sakonena utzi zuena, ondorio larrienak izan zituen, duela ehun urte lehertu zen gerra hura zen. Erran daiteke gertakari hura izan dela azken 200 urteetako gertakari historiko nagusia, Ipar Euskal Herriarentzat. Hango jendearentzat 'gerra' ez da 36koa: 14koa da.

Orain arte 'gerra' 36kora mugatzeak eta 14koari agertutako interes eta falta orokorrak agerian uzten du, funtsean, Hegoaldetik zein urrun ikusi izan den Iparraldea. Alta, Ipar Euskal Herriaren eta Hego Euskal Herriaren arteko zenbait desberdintasun sakon ongi ulertzeko ezagutu beharreko gertakari nagusietariko bat da Lehen Mundu Gerra. Ipar Euskal Herriko jendeak gehiago entzun du 36ko gerlaz, batetik, borrokak eta leherketak mendiaren eta ibai edo zubien bestaldean zeudelako (Hendaiatik garbi entzuten zizuten tiroak), bestetik, garai hartan errefuxiatu anitz joan zelako Ipar Euskal Herrira eta han eraiki zutelako familia, eta, azkenik, gerra haren ondorioz indarrean jarri zen diktadurak oihartzuna eta eragina izan zuelako, iraun zuen denbora guztian.

Nahiz eta Euskal Herri osoan aitzakiarik eta mendeurrenik gabe ere jakin behar litzatekeen Lehen Mundu Gerra zer izan zen eta zein ondorio izan zuen Euskal Herriarentzat, zenbaki borobil hau bihur dadila aukera gertakari hartaz gehiago jakin behar dela jabetzeko eta jakintza horren bila joateko.

Nazio kontzientziaren eraikuntza

Ipar Euskal Herriaren nortasun kontzientzian erabakigarria izan zen Lehen Mundu Gerra. Haatik, ez zen faktore bakarra

izan, ez lehena, ez azkena, bai, ordea, garrantzitsuena. Baina gerra hark Ipar Euskal Herriko herritarrak frantses sentiarazteko prozesuan izan zuen eragina ulertzeko, komeni da aitzineko berrogeita hamar urteetako testuingurua azaltzea.

Europa bi bloke nagusitan zatituta zegoen 1914an, herrialde neutralez gain. Ipar Euskal Herritik begiratuta, etsai nagusiak Alemania eta Frantzia ziren, baina bi herrialde horiek bakoitza bloke handi bateko kide eta lider ziren. Frantziaren lagun nagusiak Erresuma Batua eta Errusia ziren, eta Alemaniarenak Austria-Hungaria eta Otomandar Inperioa. Aliantza horiek aitzineko urte eta hamarkadetan osatu zituzten, baina Frantziaren eta Alemaniaren arteko aiherkundera aspaldikoa zen. Harreman gatazkatsu hartako azken kapitulu odoltsua 1870ean izan zen, Frantziaren eta Prusiaren arteko gerran.

Frantziak umiliazio gisa bizi izan zuen gerra hura galtzea, eta harekin batera Alsazia eta Lorrena eskualdeak Alemaniaren esku uztea. Eta gerra hura galdu zuenetik obsesio bihurtu zitzaion Alemaniaren aurkako hurrengo gerra irabaztea, eta Alsazia eta Lorrena berreskuratzea, ohoreaz gain. 1870 eta 1914 arteko urteetan, erregulariki zetorren mahai gainera Alemaniaren aurkako gerraren aukera.

Giro hark Ipar Euskal Herrian ere izan zuen bere eragina. Hasteko, Ipar Euskal Herriko hainbatek parte hartu zuten 1870eko gerran, eta 84 lagun hil ziren. Gerra hartan parte hartu zuen euskaldun ezagun bat aipatzearen, Jean-Baptiste Elizanburu kantu-egile saratarraz mintzatu behar da: armadako kapitaina zen, eta gerrako azken hilabeteak preso igaro zituen, Alemanian. *Ikusten duzu goizean bertso sortaren egileak Frantziarenganako atxikimendua ere agertu*

Ipar Euskal Herriaren nortasun kontzientzian erabakigarria izan zen Lehen Mundu Gerra. Ez zen faktore bakarra izan, ez lehena, ez azkena, bai, ordea, garrantzitsuena

zuen beste sorta batzuetan, garai hartako Iparraldeko iritzi zabaltzaileen erakusgarri:

Nola guk erran egun, Franzia.
Gu hire haurren alegantzia?
Ama ginian hitan heria
Etsaiek hiltzat utzia;
Hek xurgaturik odol guzia
Apal hindagon eroria;
Xutitu bait haiz orai, Herria,
Biba! Biba! Franzia!

Urte guti du, gau ilhun batez,
Lo zagolarik bere ohatzean,
Arrano bati lotu zirela
Berrehun bele batean.
Bentzutu zuten; ezin atxiki
Hoinbertze etsai beltzen artean.
Hegal bat ere kendurik utzi...
Halare dabil airean.

Frantziak ederki erabili zuen Alsazia eta Lorrenaren kasua, bere herritarren artean Frantzia zaurituarenganako pena, mendekatzeko gogoa eta Frantziarenganako maitasuna errotzeko. Estatu-nazio handiak sendotu ziren garaian izan zen hori, nazionalismoen iratzartzearen garaian. Prusiak gerra irabazi ondoan, Alemaniako inperioa sortu zen, Alemania osatu zuten erresuma eta dukerri guztiak estatu berean bilduta. Frantzia, ustez, estatu handi eta batu bat zen, baina XIX. mendeko bigarren zatian, bere lurraldearen baitako herritarren gehiengoak ez zekien frantsesik. Ez zegoen frantses nazio edota aberriarenganako kontzientziarik. Hori aldatu nahi zuten orduko agintariek.

Garai hartan, jendearen gehiengoak baserrian bizi zen, eta estatua eta nazioa urrun gelditzen zitzaizkien. Bazekiten zein herritakoak ziren, herritartasun haren kontzientzia bazeukaten, baina kontzientzia hori ez zihoan handik urrunago. Frantziako Hirugarren Errepublikako buruzagiek irakatsi nahi izan zieten bazutela aberri bat, aberri hura Frantzia zela, eta Frantziako lurraldean zeuden herrialde edota eskualde

guztiak osagai beraren zati zirela. Eskola eta armada erabili zituzten, nagusiki, kontzientzia horren errotzeko. Hasteko, zazpi eginahalak egin zituzten haur guztiek frantsesa ikas zezaten, eta denak eskolatzera derrigortu zutenean bermatu zuten denek frantses poxi bat (gutxienez) jakitea. Horrez gain, haurrei lurraldetasun ikuspuntu bat irakatsi zieten, *Le Tour de France des deux enfants* liburuaren bitartez. Gisa hartan, euskal nortasuna frantses nortasunaren osagarri zela ikasi zuten, bretoia, korsikarra, okzitaniarra eta beste hainbat bezala. «Zenbat eta euskaldunago izan, orduan eta frantses hobeak izango zarete» bezalako mezuekin errotu zuten kontzeptua zen aberri handiaren eta aberri txikiarena: Euskal Herria zen aberri txikia, eta Frantzia, aldiz, handia; Euskal Herria zen Frantziaren baitako aberri bat. Baina aberri nagusia, eta hortzez eta haginez defendatu behar zena, Frantzia zen.

Eta horretara ere prestatu zituzten haurrak eta gazteak. Noizbait Alemaniaren kontra borrokatu beharko zutela ulertarazi zieten, alemanak etsai higuigarri gisa aurkeztuz. Kiroleko ikasgaian egiten zituzten ariketak, errealitatean, ariketa militarrek ziren: haurrak txikitatik prestatzen zituzten tiro egiten ikasten. Neskak, aldiz, psikologikoki prestatzen zituzten alargun izatera edo semea galtzera, baita ere zaurituak artatu behar izatera. 50 urtez, gizartea ezin hobeki prestatu zuten alemanak gorrotatzeko eta gerrara joateko.

Frantses nazioarenganako identifikazioa hiritartzearekin ere zabaldu zen. XIX. mendearen bukaeran gero eta jende gehiagok utzi zuen baserria, hirira bizitzera joateko. Hirira bizitzera joatea askatasun iturri izan zen askorentzat, besteak beste erlijio kontuetan. Baina baita ere frantsesez mintzatzen hasteko arrazoia ere: iruditzen zitzaien handien hizkuntza, zibilizazioaren hizkuntza, frantsesa zela, eta euskara eta gainerako hizkuntza txikiak baserriko hizkuntzak, herrialde garatu gabeen hizkuntzak zirela. Estatu mailako eztabaida politikoek ere oihartzun handiagoa zeukaten hirian, eta beraz hiritartzea ere izan zen frantsestearen eragileetariko bat.

Batasun sakratua

Frantziako eztabaida politikoak isla zuzena zeukan Ipar Euskal Herrian ere, baita barnealdean ere. Eztabaidak bereziki bereizten zituen errepublikazale laiko eta sutsuak eta monarkiaren aldekoak. Azken horiek ez zuten onartzen, halaber, estatua eta Eliza bereizi zituen legea, 1905ekoa. Polemika handiak zeuden gai haien inguruan; baina Ipar Euskal Herria ez zen eztabaida hartan sartua zen bakarra, Britainian eta baita Frantzia ere (erdialdean nagusiki) kalapita gaitzak bizi izan zituzten. Baina 1914ko agorril hasieran, zatiketa haiek guztiak izoztu ziren.

Alta, 1914ko uztail bukaera ere ez zen liskarrik gabea izan. Hain zuzen, ekainaren 28an Sarajevoko atentatuak (serbiar batek Austria-Hungariako enperadore-gaia erail zuen) Europa krisi diplomatiko eta politiko larrian jarri zuen, Austria-Hungariak Serbiari ultimatuma jarri eta azkenik gerra deklaratzearaino. Aliantzen sistemaren ondorioz, Europako estatu nagusiak elkarren aurka gerran hasi ziren. Errusiak Serbia lagundu nahi zuen eta gerra deklaratu zion Austria-Hungariari. Sua laster hedatu zen, eta agorrilaren 2an

Bakezaleen eta gerra onartzen zutenen arteko tirabirak berehala gelditu ziren, Alemaniak Frantziari gerra deklaratu zionean

Alemaniak Frantziari deklaratu zion gerra, Belgika inbaditu ondoren. Ordurako, Frantziak 18 eta 49 urte arteko gizon guztiak armadara deitu zituen, euskaldunak barne, uztailaren 31n.

Uztail bukaeran gero eta garbiago ageri zen gerra-mehatxu hark bereizi zituen bakezaleak eta gainerakoak, Europako leku desberdinetan. Internazional Sozialistako kideek ez zuten gerrarik nahi, eta Frantziako CGT sindikatua zen jarrera bakezalearen bozeramaile. Euskal Herrian ere nabaritu zen bakearen aldekoen eta gerra onartzen zutenen arteko kalapita. Baionan manifestazio zalapartatsuak

izan ziren, gerraren aitzineko egunetan. Maurice Elosu medikua zen bakezaleen lider, eta antolatu zituzten mitin eta manifestazioek protesta gogorrek eragin zituzten, gerrara joatearen aldekoak zirenen partetik. Haatik, bakezaleen eta gerra onartzen zutenen arteko tirabirak berehala gelditu ziren, Alemaniak Frantziari gerra deklaratu zionean. Denek bat egin zuten Frantziaren alde, eta Frantziako ezkertiar eta bakezaleek ere sozialismoaren gainetik jarri zuten nazioaren defentsa. ‘Batasun sakratua’ deitu zioten garai hari: denek bat egin zuten, Frantzia defendatzeko.

Hego Euskal Herrian urrunagotik bizi izan zuten hori guztia, ez zutelako gerran parte hartzerik izan. Baina Espainian agertu ziren gogoetek izan zuten oihartzunaz gain, Ipar Euskal Herria, Frantzia eta Erresuma Batua geografikoki hurbil izateak interes berezia piztea eragin zuen. Espainian, karlistak nagusiki, Alemaniaren aldekoak ziren; eta, gainera, Frantziari ez zioten barkatzen laikotasunaren hautua egin izana. Espainiako ezkertiarrek, aldiz, Frantziaren, Erresuma Batuaren eta Errusiaren aldekoak ziren. Dena den, gehienek bat egin zuten Espainiak neutro izan behar zuela erratean, nahiz eta horren harira ere ikuspegi kontrajarriak agertu: Espainiak zein hauturekin zuen galtzeko edo irabazteko aukera handiena?

Eusko Alderdi Jeltzaleko gehienak Frantziaren eta Erresuma Batuaren aldekoak ziren, Ramon de la Sota zela horien ordezkari, eta baita ere *Euzkadi* egunkariko arduraduna zen Kirikiño idazlea ere. Alemanen aldekoa zen, ordea, Luis Arana Goiri. Halaber, Resurreccion Maria Azkue ere germanofiloa zen. Dena den, neutraltasunaren aldekoak ziren, oroz gainetik: *Euzkadi* egunkarian garbi azaldu zuten bezala, gerran sartzeak kalte baizik ez ziokeen ekarriko Euskal Herriari; eta, gainera, anaiak elkarren kontra borrokatzea eragin zezakeen, baldin eta Espainia Alemaniaren alde hasi izan balitz gerran. Orogen buru, Hego Euskal Herria gerratik babestu zen, eta euskaldunek ez zuten elkarren aurka gerra egin beharrik izan. Hala ere, Hego eta Ipar Euskal Herriko herri-tarren zori kontrajarriak areagotu zuen destino desberdina.

Sarraskira bidean

Agorrileko lehen astean, 25.000 soldadu pasatu ziren Baionatik, eta agorrilaren 7an 3.000 soldatutik gora joan ziren desfilean, Baionako geltokira, jendearen txaloen erdian. Gerra laburra izanen zela uste zuten denek, eta Frantziak Alemania airez aire errautsiko zuela. Beren herritik sekula atera ez zirenentzat, bidaiatzeko parada izan zen, abentura. Ez zekiten zer zeukaten zain. Lehen bi asteetan ez zuten tiro bakar bat ere jasan; kilometroak eta kilometroak zeharkatu zituzten oinez, baina alemanik ez zuten ikusi. Ekaitzaren aurreko barealdia.

Agorrilaren 20tik aitzina, haizeak bertze zizturik zeukan. Euskaldunak, frantses askorekin batera, Belgikara igorri zituzten, Charleroiko guduan parte hartzera. Euskaldunen gunea Gozée herriaren ingurua izan zen. Irriak sartu zitzaizkien, ohartu zirenean alemanak ezkututik ari zitzaizkiela tiroka eta obus botaka. Sarraskia ikaragarria izan zen. Agorrileko azken astean 266 euskaldun hil ziren. Gerrako lehen hilabete hura izan zen, euskaldunentzat, hilabete odoltsuena.

Alemaniko armadak Frantziakoa egunez egun gibelera igorri zuen, ia-ia Pariseraino. Azken unean lortu zuen Frantziak Paris babestea, Marneko guduari esker, 1914ko irailean. Ondoren, frontea egonkortu zen, eta gerra bukatu arte, posizio gerra izan zuten: Suitzatik Ipar Itsasora arteko marra batek bereizten zituen Alemaniako eta Frantziako armadak. Euskaldun gehienak toki zehatz batean bildu zituzten, Aisnes departamenduan, Craonne herriaren inguruetan, Andereen Bidearen oinetan.

Hilabeteak egon ziren leku estrategiko hartan, lubakietako egonaldiak eta gibel lerroetakoak txandakatuz. Heriotza arriskua etengabea zen, nahiz eta egun asko ez ziren gudu egunak izaten; orduan lasaiago ibiltzen ziren, tarteka bonba bat edo beste gainera erortzen bazitzaien ere. Frontea zaintzarekin batera, lubakietako higiene ezinago txarrean bizi behar zuten: belaunetaraino lohian eta putzuan sarturik igarotzen zituzten egunak, arratoiak eta zorriak zituzten eguneroko lagun, eta

lagunen gorpuak non-nahi usteltzen ari ziren. Haiek guztiek kutsatzen zuten ura edatea zuten aukera bakarra, ur garbirik ez zutenean. Eta ur garbia gutxitan heltzen zitzairen.

Gerrako lehen hilabeteetan euskaldunak elkarrekin egoten ziren, armadako dibisioak geografikoki antolatuta zirelako.

Euskaldun gehienak Baionako 49. Infanteria Errejimentuan zeuden, baina beste euskaldun andana bat bazegoen Paue, Mont-de-Marsan eta 18. Armada Gorputzaren parte ziren lekuetako errejimentuetan. Andereen Bidearen inguruetan, beraz, euskara anitz entzuten zen, kantatzen zuten, fandango batzuk ematen zituzten, musean aritzen ziren edota pilotan. Sorterria

maiz izaten zuten gogoan, baina horrek ez zuen adierazten aberri kontzientziarik. Frantziako edozein soldaduk bezala zeukaten beren sorterria bihotzean: bazterrak, etxeokak, etxeok janaria... horiek ziren Euskal Herriari lotzeko gaiak. Horrek kontzientzia kulturala islatzen bazuen ere, kontzientzia nazionala bestelakoa zuten.

Gerra luzatu ahala, gero eta gutxiago elkartzen ziren euskaldunak: anitz hil ziren, eta errejimentuak jendez hustu ahala, berriz betetzen zituzten, baina berriz betetzerakoan, edozein lekutako soldaduak ekartzen zituzten. Euskaldunak ere beste lekuetako errejimentuetara igorri zituzten. Mendebaldeko fronteko gudu sonatuenean ere parte hartu zuten, hala nola Verduneko guduan, 1916an. «Infernua» zela idatzi zuten orduko euskaldunek. Hara joatea zuzenean heriotzaren atzaparretara joatea zen. 547 euskaldun gutxienez hil ziren hango tiro eta bonben azpian.

Gerrak lau urte eta lau hilabete iraun zuen, eta epe hartan ia 6.000 euskaldun hil ziren, ia denak Ipar Euskal Herrian

Gerrak lau urte iraun zuen, eta epe hartan 6.000 euskaldun hil ziren, ia denak Ipar Euskal Herrian sortuak. Kopurua ikaragarria zen, biztanleen %3 hil baitzen gerra hartan

sortuak. Kopurua ikaragarria zen, Ipar Euskal Herriko biztanleen %3 hil baitzen gerra hartan. Eta hildakoen ia erdia 28 urtez beherakoa zen. Sekulako odol-hustea izan zen komunitate oso batentzat. Zenbait herrik biztanleen %5 baino gehiago galdu zuten, eta Basusarri (Lapurdi) eta Liginagaren (Zuberoa) kasua izan zen lazgarriena, biztanleen %7tik gora ez baitzen bizirik itzuli. Eta horietatik gehienak ez ziren hilik ere itzuli, gerrako lekutan antolatutako hilerrietan ehortzi zituztelako.

Desertoreak ere bai

Batzuk ez ziren hil, gerrara ez zirelako joan. Milaka euskaldun aspaldi joanak ziren etxetik, gehienak emigrazioaren ondorioz. Haiek soldaduskara ere ez ziren joan, eta intsumitu gisa hartuak ziren. Nahiz eta zenbait lagun Ameriketatik itzuli ziren gerran parte hartzeko, gehienak ez ziren agertu gerrara. Baina gerra hasi ondoan, hainbat lagun desertore bihurtu ziren, aukera izan zutenean ez zirelako frontera itzuli. Alabaina, zenbait hilabeteren buruan, soldaduek izan zuten gerra lekutik aste batez etxera itzultzeko baimena, aldizkatuz. Helburua ez zen atsedean ematea bakarrik, herritarren erreproduzioa bultzatzea ere bilatzen zuten agintariak. Euskal Herrira itzuli ziren anitzek, eta bereziki mendialdean bizi zirenek, Nafarroara igarotzea erabaki zuten. Sarraskiaren erdira itzultzeko eta hiltzeko edo gorputz zati bat galtzeko arriskua hartzea baino nahiago izan zuten ihes egin. Datu ikusgarrienak Baigorriko kantonamenduan ziren, Alduden eta Urepelen bereziki. Desertore eta intsumituak gerrara joan behar zuten guztien %81 ziren Urepelen, eta %87 Alduden.

Nafarroatik hurbil bizi zirenentzat erraza zen ihes egitea, etxean baldin baziren. Gainera, anitzek ahaide edo lagunak bazituzten lana eta aterpea lortu ahal izateko, eta bestela itsasoa zeharkatu eta Ameriketara joaten ziren ihesi. Haatik, hautu hark kritikak eragiten zituen Ipar Euskal Herrian berean. Bistan denez, Frantziako estatuko ordezkariak, Mauloko suprefetak eta Paueko prefetak bereziki, guztiz gogor

jo nahi zuten horren kontra, euskaldunei etxean egonaldia egiteko baimena ukatzeraino joanez. Baina apaiz gehienek eta haien ildoko prentsak ere begi txarrez ikusten zuten bazuk desertore izatea.

Desertoreen inguruko eztabaida ez zen politikoa, are gutxiago nazio edo nortasun kontzientziaren ingurukoa. Gerrerara joateari uko egitea ez zen erabaki kolektibo eta politiko baten ondorioa, baizik eta sufrimendutik ihes egiteko erraztasunaz baliatzearena. Koldarrak eta traidoreak izatea leporatzen zieten lekuko prentsako idazleek. *Eskualduna* astekariak desohore gisa bizi zuen euskaldun anitz desertore izatea, eta behin baino gehiagotan adierazi zien mezu bat, ohartaraziz gerrak ziraueno itzultzen baziren, barkatuko zitzaizela, baina ez baziren berriz agertzen, ontasunak kenduko zizkietela. Halaber, salatzen zuten etxean norbait galdu zutenentzat iraina zela desertore joatea, eta horrek auzoen arteko ezinikusiak sortzen zituela. Hori salatuz, astekari hark etengabe azpimarratzen zuen euskaldunen artean anitzez gehiago zirela soldadu eredugarriak, desertoreak baino.

Frantziarekin bat

Le Journal de Saint-Palais, *Eskualduna* edota *Le Courrier de Bayonne* bezalako astekari eta egunkariak osoki bat egin zuten Frantziarekin eta Frantziako armadarekin. *Eskualduna*-n idazten zuten garai hartako Ipar Euskal Herriko idazle nagusiek: Manex Hiriart-Urruti, Jean Saint-Pierre *Anxuberro*, Jean Elizalde *Zerbitzari*, Jean Etxepare eta Jules Moulier *Oxobi*. Frantziar mintzo zirenean, naturaltasun osoz erabiltzen zuten pluraleko lehen pertsona. Haien hitzetan, Frantzia ia beti bihurtzen zen «gu», edo Frantziako armada, «gure armada». Milaka etxetara zabaltzen zen euskarazko astekari girstinoaren mezu ofiziala Frantziaren parte zirela behin eta berriz azpimarratzea zen, beraz. Txanponaren beste aldea zen alemanak izendatzeko erabiltzen zuten hiztegia: abere, otso, salbai, barbaro...

Frantziaren eta Frantziako armadaren sostengatzaile sutsu gisa agertzen ziren astekari hartan idazten zutenak. Haien arabera, Frantzia beti egoera onean zegoen; huts egiteak ez zituzten aitortzen, beti azpimarratzen zituzten Frantziako armadak eta Frantziaren aliatuek egiten zituzten aitzina-menduak. Alemanen balentriak isilpean gelditzen ziren. Beti eman nahi izaten zuten gerra laster bururatuko zelako itxaropena.

Nahiz eta beti berriak alde baikorretik kontatu, ez zituzten heriotzak ukatzen. Euskal Herriko seme edo aita bat hiltzen zenean, aipatzen zuten. Hil guztien berririk ez zuten ematen, anitz zirelako, baina hainbat lagunen heriotzak iragarri zituzten, herrietako kroniketan. Gerran hiltzea izugarri-

Frantziaren eta
Frantziako armadaren
sostengatzaile
sutsu gisa agertzen
ziren 'Eskualduna'
astekarian idazten
zutenak

keria eta tragedia gisa aipatzeko orde, soldaduen sakrifizioa go-raipatzen zuten: beren bizia «herriarentzat» eman zioten. Bistan denez, 'herri' hitz horren giblean gordetzen zena Frantzia zen. Gisa horretan, heroi gisa aurkeztzen zituzten. Haien heriotzari are balio gehiago ematen zioten, erranez bizia «Jainkoari» eskaini ziotela, eta beraz Jainkoaren

barkamen eta esker guztia segurtatua zutela. Familien sufrimendua bera eztitu nahi zuten, aditzera emanez ahaideek nahiago zutela soldadua gerran hil zela jakin, desertore joan zelako ahalkearekin bizi baino. Zaurituak ere gisa berean ohoratzen zituzten, bereziki azpimarratuz gerrara itzultzeko irrikan egoten zirela, aleman gehiago hil ahal izateko.

Euskaldunak soldadu eredugarriak zirela erakutsi nahi zuten, «gizonak» zirela, eta gogor egin zezaketela, iraun zezaketela. Euskal idazle horiei gustatzen zitzaaien euskaldunen ospea aitzindarien artean zabaltzen zenean; soldadu batek gerrako gurutzea eskuratzen zuenean, *Eskualduna*-ko berri-emaileek ohoratzen zuten. Eta harrotzen ziren Jean

Ibarnegarai diputatu garaztarrak Frantziako Legebiltzarrean hitza hartzen zuenean edo Erresuma Batuko prentsan euskaldunak goraiatzeko zituztenean.

Monumentuen funtzioa

Lehen Mundu Gerra ez zen izan Frantzia nazio gisa eraikitze-ko gertakari bakarra, ez lehena eta ez azkena. Bai, ordea, nagusia. Frantzia jakobinoak 1789ko Iraultzan zeuzkan erroak, baina nazio gisa eraikitze faseak mende bat baino gehiago iraun zuen. XIX. mende bukaeran indar handia egin zuten Frantziako lurraldean bizi zirenen baitan Frantziarengana-ko atxikimendua errotzeko. Baina ordu arte teorikoki ikasi zutena, 1914tik 1918ra, odolez bizi izan zuten. Frantziaren alde hil ziren, milaka eta milaka frantsesekin batera. Denek herri bera defendatu zuten elkarrekin, denak herri beraren parte gisa joan ziren gerrara, eta denek etsai bera zeukaten.

Hori bera ez bazen aski Frantziarekiko atxikimendua sendotzeko, Frantziako erakundeek neurriak hartu zituzten sakrifizio hori gogorarazteko. Hildako guztiek ‘Mort pour la France’ aipamena eskuratu zuten, eta beraz Euskal Herrian sortutako 5.322 lagunetik gora daude aipamen hori daukatena. Eta horiek ez ahanzteko, herri bakoitzean hilen monumentuak eraiki zituzten, 1919tik goiti.

Hilen monumentuen helburua ez da bakarrik hilak omentzea. Zerbaitegatik eraiki zituzten herrietako plazetan, eliza aitzinean. Horiekin, egunero oroitarazi nahi dute herri bakoitzak zenbat odol isuri zuen Frantziarentzat. Ez zen gauza bera izan hilen monumentuak gerrako leketan eraiki izan balituzte. Erakutsi nahi zuten soldadu haiek nazio edo aberri batentzat hil zirela, eta nazio edo aberri hura hurbil sentitzeko bidea zen hil haien omenezko monumentuak herriko plazan bertan eraikitzea. Hilen oroitarriak herriko plazan berean ezarriz, herria eta nazioa uztartu nahi zituzten. Monumentuak fisikoki erakusten zuen herri hori frantses nazioaren parte zela. Frantziaren presentzia egunerokoa da

herriko plaza guztietan, *Morts pour la France* hitzen bitartez, Frantziako banderen bitartez eta azaroaren 11ko urteroko ekitaldien bitartez.

Monumentuak eta hilen omenaldiak ez ziren bide bakar-rak izan jendea Frantziarekin lotzeko. Dirua ere bazegoen tartean. Alargunek, umezurtzek eta larriki zaurituek pentsioak jaso zituzten gerratik landa, eta gisa hartan ere lotzen zituzten gehiago Frantziara.

Horrez gain, aldi hartan, garaile gisa bururatu zuten gerra, eta frantsesekin, bretoiekin, okzitaniarrekin, katalanekin edo korsikarrekin batera, garaile atera ziren, denek 'aberri' bera salbatu zuten. Heriotza zerbait heroikoa bezala ikusten zuten, eta sakrifizioa ohore iturri. Mingarriago izanen zitzaizen onartzea behar gabe eta zuzen kontra hil zirela; eztigarriagoa zen pentsatzea garaile gisa eta justiziaren eta 'zibilizazioaren' alde eta 'barbaroen' kontra hil zirela. Eskolak eta armadak hasi zuten lana odolak amaitu zuen: eskolan teoriaz lotu zitzaizkion Frantziari, odolarekin fisikoki sentitu zuten Frantziarekiko lotura.

Zubi eta amildegi

Hego Euskal Herriak ez zuen harreman bera izan Espainiarekin. Hego Euskal Herriko euskaldunek ez zituzten gerrak egin espainiarrekin, katalanekin edo galiziarrekin batera etsai komun baten aurka. Ipar Euskal Herrikoek hiru gerra egin zituzten Alemaniaren aurka 70 urteko epean. Hego Euskal Herrikoek, aldiz, espainiarren kontra egin zuten gerra. Zapaltzailearekiko harreman guztiz desberdina sortzen du horrek.

Lehen Mundu Gerran, gainera, Ipar Euskal Herriak gorriak pairatu zituen garaian, Hego Euskal Herrian negozioa egiteko aukera izan zuten, Bizkaian bereziki. Bizkaiko portuari loturik, hainbat enpresa ederki aberastu ziren, ontziolak oroz gainetik. Etekinak modu esponenzialean igo ziren, gerrak iraun zuen garaian. Aberastu zenetariko bat Ramon de la Sota izan zen. Bitartean, Ipar Euskal Herrian janaria

eta edaria mugatu zizkieten, eta laborantzarako zein lantegiatarako jendea falta zuten.

Nahiz eta desertoreak zubi izan zitezkeen Hego eta Ipar Euskal Herriaren artean, horrek ez zuen hainbesteko eraginik izan etorkizunean. Errealitatea da Ipar Euskal Herria anitzez gehiago jarri zela Frantziara begira. Gainera, Ipar Euskal Herriaren historiako gertakari nagusi hura ez zen gertakari handia izan Hego Euskal Herrian; eta, beraz, garai hura ere ezin izan zuten partekatu historia kolektiboan. Eta Hegoaldeak Iparraldea ulertzeko aukera ere ez zuen izan, gerra haren urruntasunagatik. 🐼

Bibliografia

- Alcalá Galiano, Alvaro. *España ante el conflicto europeo 1914-1915*. s.n., 1916.
- Altzibar, Xabier. «Zazpiak bat gaia XIX. mendean (The zazpiak bat topic in the XIXth century)». In *Antoine d'Abbadie (1897-1997), Congrès international Eusko Ikaskuntza, Ez ohizko kongresua. Eskualtzaindia. XIV biltzarra*, 663-668. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1998.
- Ansoborlo, Jean. *Histoire militaire de Bayonne: 1789-1940*. Baiona: Société des Sciences, Lettres et Arts de Bayonne, 1995.
- Audoin-Rouzeau, Stéphane. *A travers leurs journaux: 14-18, les combattants des tranchées*. Paris: Armand Colin, 1986.
- Bascans, Aline, eta Xipri Arbelbide. «Uztaritzeko seroren eskolen hes-tea». In *Elizak eta Estatua bereizteko legea: ondorioak Euskal Herrian (1905-1906)*, 31-37. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2008.
- Becker, Jean-Jacques. *1914. Comment les Français sont entrés dans la guerre*. Paris: Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1977.
- Bidegain, Eneko. *Gerla Handia, muga sakona*. Donostia: Utriusque Vasconiae, 2009.
- . «Lehen Mundu Gerra 'Eskualduna' astekarian». [Doktorego tesia. Zuz. Charles Videgain, Josu Chueca]. Bordeaux 3; EHU, 2012.
- Bonnefous, Georges, Édouard Bonnefous, eta André Siegfried. *Histoire politique de la Troisième République. L'avant-guerre (1906-1914)*. [Lehen edizioa: 1956]. Paris: Presses Universitaires de France, 1965.
- Cabanel, Patrick. *1905, la séparation des églises et de l'état*. La Crèche: Geste, 2005.
- . *La question nationale au XIXe siècle*. Paris: La Découverte, 1997.
- Caron, Jean-Claude, eta Michel Vernus. *L'Europe au XIXe siècle: des nations aux nationalismes, 1815-1914*. Paris: A. Colin, 1996.
- Castiella, Manuel. *Un siècle à Bayonne: 1900-2000*. Angelu: Atlantica, 2003.
- Cubero, José Ramon. *La grande guerre et l'arrière (1914-1919)*. Pau: Cairn, 2007.
- Darrigrand, Pierre. «La guerre de 1870-1871 à Bayonne et dans les environs». *Revue d'histoire de Bayonne, du Pays-Basque et du bas-Adour* 154 (1999): 255-302.
- Delaunay, Jean-Marc. «1914 - Les Espagnols et la guerre». In *Les Sociétés européennes et la guerre, 1914-1918. Actes du colloque d'Amiens - Nanterre, 8-11 décembre 1988*, Jean-Jacques Becker eta Stéphane Audoin-Rouzeau, 117-132. Nanterre: Publication de l'Université de Nanterre, 1990.

- Díaz Plaja, Fernando. *Francófilos y germanófilos. Los españoles en la guerra europea*. [Lehen edizioa: 1973]. Madril: Alianza, 1981.
- Duby, Georges, eta Armand Wallon. *Histoire de la France rurale. Apogée et crise de la civilisation paysanne: 1789-1914*. Libk. 3. Paris: Le Seuil, 1976.
- Elias, Norbert. *La civilisation des moeurs*. Pierre Kamnitzer-ek itzulia. [Lehen edizioa: 1973]. Paris: Presses Pocket, 2002.
- Fontana, Jacques. *Les catholiques français pendant la Grande Guerre*. Paris: Cerf, 1990.
- Garat, Jacques. «Insoumissions et désertions en France pendant la Grande Guerre: Le cas des cantons basques». [Tesina-memoria, zuz. Jacques Julliard]. EHESS, 1983.
- Garate Ojanguren, Montserrat, eta Javier Martín Rudi. *Cien años de la vida económica de San Sebastián: 1887-1987*. Donostia: Kutxa Fundazio Sozial eta Kulturala, 1995.
- Girardet, Raoul. *Le nationalisme français. Anthologie 1871-1914*. Paris: Seuil, 1983.
- Histoire de Bayonne*. Univers de la France et des pays francophones. Toulouse: Privat, 1991.
- Historique du 49e régiment d'infanterie pendant la guerre 1914-1918*. Nancy: Berger-Levrault, 1919.
- Jourdan, Jean-Paul. «Noms des morts à la guerre ou des suites au Pays Basque et à Bayonne». *Bulletin de la Société des Sciences, Lettres et Arts de Bayonne* (2012).
- Kintana, Jurgi. *Intelektuala nazioa eraikitzen: R. M. Azkueren pentsaera eta obra*. Bilbo: Euskaltzaindia, 2008.
- Laharie, Claude. *Les Basses-Pyrénées pendant la guerre 1914-1918*. Pau: Archives départementales des Pyrénées-Atlantiques, 1982.
- Lezcano, Víctor Morales, Gabriel Cardona, eta Jean-Marc Delaunay. *España y la Primera Guerra Mundial*. s.l.: Grupo 16, 1985.
- Meyer, Jacques. *La vie quotidienne des soldats pendant la Grande Guerre*. Paris: Hachette, 1966.
- Montero, Manuel. *La modernización capitalista: ciclos económicos y desarrollo empresarial de Vizcaya entre 1891 y 1936 a través de la Bolsa de Bilbao*. Historia contemporánea 30. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea, Argitalpen zerbitzua, 2005.
- Moulin, Annie. *Les paysans dans la société française. De la Révolution à nos jours*. Paris: Seuil, 1988.
- Pèrès, Hubert. «Identité communale, République et communalisation. À propos des monuments aux morts des villages». *Revue française de science politique* 39/5 (1989): 665-682.
- Rocafort, Joël. *Avant oublié: soldats et civils de la côte basque durant la grande guerre*. Biarritz: Atlantica, 1997.

- Roth, François. *La guerre de 1870*. [Lehen edizioa: 1990]. Paris: Fayard, 1993.
- Ruquet, Miquèl. «Désertions et insoumissions sur la frontière des Pyrénées pendant la guerre de 14-18». In *Mémoire et trauma de la Grande Guerre. Bretagne, Catalogne, Corse, Euskadi, Occitanie*, Gwendal Denis, 65-93. Rennes: Rennes 2 Université Haute Bretagne, 2010.
- . «Insoumis et déserteurs pyrénéens de la Grande Guerre. La force des liens transfrontaliers», d. g.
- Saly, Pierre, Alice Gérard, Céline Gervais, eta Marie-Pierre Rey. *Nations et nationalismes en Europe. 1848-1914*. Paris: Armand Colin, 1996.
- Sarramone, Alberto. *Les cousins basques d'Amérique*. Mirentxu Irigoyen-ek itzulia. Biarritz: J&D Editions, 1997.
- Sohier, Anne. «L'enfant et la guerre à l'école primaire: en Bretagne 1871-1914». In *Mémoire et trauma de la Grande Guerre. Bretagne, Catalogne, Corse, Euskadi, Occitanie*, Gwendal Denis, 11-30. Rennes: Rennes 2 Université Haute Bretagne, 2010.
- Thiesse, Anne-Marie. *Ils apprenaient la France: l'exaltation des régions dans le discours patriotique*. Paris: Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 1997.
- Weber, Eugen. *La fin des terroirs, la modernisation de la France rurale, 1870-1914*. Antoine Berman eta Bernard Génies-ek itzulia. [Lehen edizioa: 1983]. Paris: Fayard, 1984.